

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 5

SAHİPSİZ YEŞİLLİK

Gürhan CANDAN¹

Anadolu, misafirlerine zor coğrafyasıyla hep çetin bir yaşam sunmuştur. Yine de tarihsel süreçte insanların vazgeçilmezi olmuş, çok sayıda medeniyeti ağırlamıştır. Bu zorlu coğrafyanın pek ziyaret edilmeyen, pek tanınmayan, her yere uzak, cana yakın köşelerinden biri de Hakkari ya da bir zamanlar söylendiği gibi Çölemerik yani “sahipsiz yeşilliktir”. Hakkari’yi anlatmanın en iyi yolu havasını teneffüs etmek, zorluklarını yaşamak ve buranın hamuruyla yoğrulmaktır. Ama anlamak için biraz oralı, aslında Anadolulu olmak yeterlidir.

Dağların bağrındaki sahipsiz yeşillığe rağmen Hakkari çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Sümerler, Asurlular, Babilliler, Medler, kısmen Makedonyalılar (Büyük İskender), Bizanslılar, Selçuklular, Karakoyunlular, Timur İmparatorluğu bunlardan bazılarıdır. Bunların dışında çok sayıda kültürel birikime de ev sahipliği yapmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi adı Çölemerik olan Hakkari’yeSüryanileGülarmak”, Ermeniler “İlmar” demiştir. Hakkari bölgesinin ilk merkezi İmadiye (Duhok’un ilçesi) olarak da bilinen Aşeb Kalesi’dir. Daha sonra ise Culemerg, bölgenin merkezi olmuştur. Hakkari ismi geniş bir bölge için, Culemerg ise bu bölgenin merkezi olan şimdiki Hakkari kent merkezi için kullanılmıştır. Hakkari sözcüğü etimolojik olarak “her” ve “kari” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. “Her”, hep anlamında “Kari” ise e-bilmek, gücü yetmek anlamına gelen “karin” fiili kökünden gelmiş olup, edebilenler ve güçlü manasına gelmektedir. Cu-le-merg kelimesi de Cu (su kanalı, ark), le (de-da bağlacı) ve merg (çayır, mera) sözcüklerinden oluşmuştur. Kelime anlamı, su arklarının dolandığı mera anlamına gelmektedir (www.hakkari.ktb.gov.tr).

Türkiye’nin güneydoğu ucunda yer alan Hakkari, hem İranla hem de Irakla komşudur. Başlıca sınır kapıları Esendere (İran), Üzümlü (Irak), Umurlu (Irak)’dur. Bunlardan Umurlu Sınır Kapısı’nın Türkiye tarafı hazır olmakla birlikte Irak tarafındaki hazırlıklar bitmediğinden sınır kapısı henüz faal değildir. Üzümlü Sınır Kapısı Çukurca ilçesine bağlı olup Hakkari kent merkezine yaklaşık 70 km mesafededir. Esendere Sınır Kapısı ise Hakkari merkezi yaklaşık 110 km uzaklıktadır. Ancak Hakkari’nin en büyük ilçesi olan Yüksekova’ya daha yakın olduğu da belirtilmelidir. Yüksekova– Esendere Sınır Kapısı arası yaklaşık 41 km’dir. Bu yolun yarısında 2100 rakımlı Dilezi (Delezi) Geçidi aşılmaktadır. Esendere Sınır Kapısı İran’ın Urumiye, Tebriz ve Tahran şehirlerine olan ulaşımında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, 2015 yılından bu yana hizmet veren Selahaddin Eyyubi Havaalanı Yüksekova’da bulunmaktadır. Havaalanı, uzun yıllardır sarp coğrafyası nedeniyle en büyük sorunlarından biri olan ulaşımına bir nebze çare olmuştur.

¹ Uğur Okulları Coğrafya Bölümü Ege Bölge Sorumlusu
Coğrafya Eğitimi Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Görsel 1: Türkiye'nin güneydoğu ucu olan Hakkari, İran ve Irak'a komşudur.

Alp – Himalaya Dağ Kuşağı üzerinde bulunan ve il yüzölçümünün yaklaşık %87 sini dağların oluşturduğu Hakkari'nin hemen hemen her özelliğine bu engebeli ve zorlu coğrafya etki etmiştir.

Fotoğraf 1: Sarp Hakkari coğrafyasından bir fotoğraf: Cilo Dağları

Fotoğraf 2: 3200 metre yüksekliğe sahip, çanağı buzul aşındırması sonucu oluşmuş Sat Gölü'nden görünüm

Türkiye topraklarının en yüksek silsileleri arasında yer alan Cilo Dağları geçit vermez gövdesiyle her daim kendini hatırlatmaktadır. Cilo'nun en yüksek kütleleri ise; Reşko (Uludoruk) (4168 m) ve SuppaDurek (4116 m) tepeleridir. Sat Dağları da bilinen en önemli dağ kütlelerinden bir diğeridir. Bu silsileler üzerinde çok sayıda buzul gölü bulunmaktadır. Türkiye coğrafyasına adını kazıyan Prof. Dr. Sırrı ERİNÇ ve Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, bu dağlarda, isimlerinin verildiği buzullar ile birlikte ölümsüzleşmiştir.

Fotoğraf 3: Cilo Dağları

Fotoğraf 4: İzbirak ya da diğer isimleriyle Reşko/ Uludoruk Buzulu

Fotograf 5: Görkemli Sat Dağları

Denizden ve denizellikten uzak olan, sert karasal iklimin hüküm sürdüğü topraklar bu fiziki koşullar nedeniyle tarıma elverişli sayılmaz. Ancak bu durum Hakkari'nin bitki türleri bakımından fakir olduğu düşüncesini akla getirmemelidir. Zengin bir flora ve faunaya sahip olan yörede hakim bitki örtüsü otsu topluluklarıdır. Geven, yavşan otu, çoban yastığı, deve diken, keçi kulağı, yonca, korunga, kuzu dili, en yaygın ot formasyonları arasında yer almaktadır. Ağaç türlerinden ise meşe, dişbudak, huş, söğüt, kavak ve ardıç görülmekle birlikte insan etkisiyle bir hayli tahrip edilmiştir. 1800-2000 metre yüksekliğe kadar çıkan, orman örtüsünün yerini bu yükseltiden sonra çayır örtüleri almaktadır. Tarım faaliyetlerinin iklim ve

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 5

yer şekilleri etkisi ile sınırlı olması ve çayır örtüsünün varlığı hayvancılığın ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Fotoğraf 6: Hayvancılık önemli ekonomik faaliyetler arasındadır.

Bitki örtüsünden bahsederken endemik bir tür olan “ters lale”den bahsetmemek olmaz. Ters lale yöre insanı tarafından ağlayan lale olarak da bilinmektedir. Bu tür, günümüzde koruma altına alınmıştır.

Fotoğraf 7: Hakkari topraklarının kıymetlisi ters lale

Hakkari ile özdeşleşen tek unsur ters lale değildir. Kendine özgü gelenekleri, yemekleri ve davranış biçimleri de vardır. Bunların şekillenmesine hem coğrafi koşullar hem de farklı medeniyetlerle etkileşim neden olmuştur. Örneğin; sofralarında hayvansal ürünlerin yaygın olması hayvancılık faaliyetlerinin yaygınlığıyla yani doğrudan coğrafya ile açıklanır.

Hayvansal ürünlerin eksik olmadığı Hakkari mutfağında tırşik, niskin, av pivazk, dewin, dewinbabigiyaa adındaki yöresel çorbaların içinde et suyu, yoğurt, tereyağı eksik olmazken, kebaba bacanreşkan (patlıcan kebabı), kotilkenheşandi, qiris, doleme (kabaklı köfte),

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 5

goşteberxa (kuzu kebabı), kebaba Hekkariye (Hakkari sarması), qeyleselk (sac kavurma), qewirmadizale (kiremitte kavurma), kiftenpitata, başlıca köfte ve kebaplar olup temel maddesi et ve kıymadır. Ayrıca şorbagoştı (etli haşlama), kepaye (mumbar dolması), kotilkdewk (ayranlı köfte), keledoş, tırşkairage (ekşili köfte), tırşkaçeliye, doxeba diğer önemli et yemekleridir. Yukarıda sayılan et yemekleri, kebab ve çorbaların neredeyse tamamı yöredeki yabani otlarla lezzetlendirilmiştir. Bu otlardan başlı başına sebze yemekleri de yapılmaktadır. Yöre mutfağında hayvansal ürünler ve yabani otların dışında üçüncü ana unsur olarak tahıllar yer almaktadır.

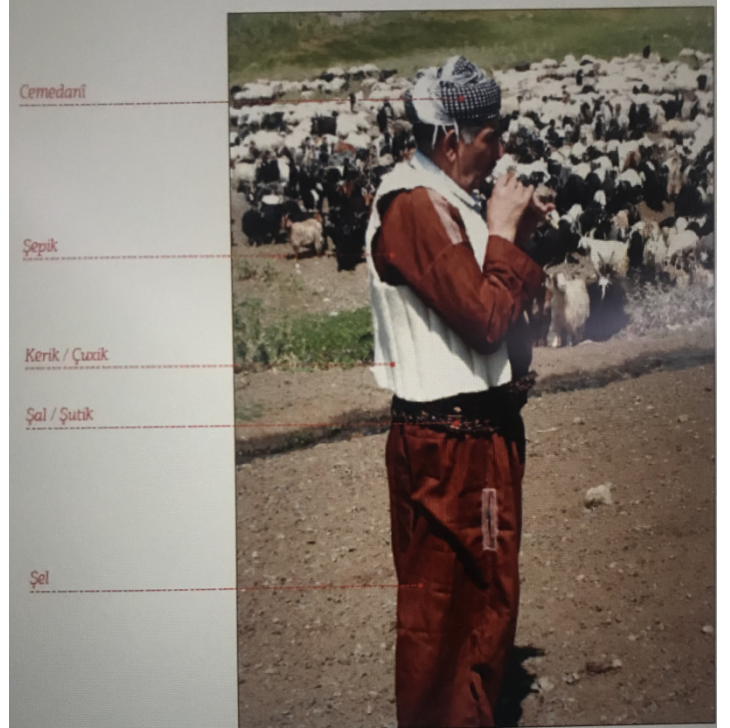
Fotoğraf 8: Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Hakkâri insanı da kendi ekmeğini kendi üretmektedir.

Yukarı Mezopotamya'nın bu sarp coğrafyasının kendine özgü kültürel motiflerinden biri de giysileri ve dokumalarıdır.

Kadınlarda da erkeklerde de genelde alt ve üst takımlardan oluşan bir kombinasyon olup, çok renklilik bu giysilerin en çarpıcı özelliklerindendir. Yünden dokunan ipliklerin renkleri ise doğal çevreden elde edilen bitkilerin kök, gövde ve yapraklarından elde edilmiştir. Örneğin: siyah, yeşil cevizin kabuğu ve yaprağından, bordo, runas kökünden, sarı ve mavi, ağır kökünden, katırçiçeğinin sap ve yapraklarından yine sarı ve bazı açık renkler elde edilmektedir (*hakkarikültürturizm.gov.tr*). Sözü edilen giysiler kırsalda hala popüleritesini korurken kent merkezlerinde özel günler dışında artık çok fazla rağbet görmemektedir. Şel i şepik denilen erkek giysi kombinasyonu şal/şel (pantolon), şepik (gömlek), şutik (kuşak), kerik (kolsuz cepken), sak (tozluk) ve başa bağlanan poşu/puşi den oluşmaktadır. Fistan kiras denilen kadın giysisi kombinasyonu ise fistan (entari), kiras (elbise), kemer, kofî (bir tür başlık) ve kutik denilen kolsuz yelekten oluşmaktadır. Bu giysilerde ipek ve keten gibi farklı malzemeler de kullanılmış olmakla birlikte yünün daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Buradan hareketle yine coğrafi şartların ve sosyo ekonomik etmenlerin yaşam koşullarını şekillendirdiği sonucuna varılabilir.

Görsel 2: fistan kiras

Görsel 3: şel u şepik

Fotoğraf 9: Hakkari kadınının yöresel giysiler içinde eski tarihlere ait bir fotoğrafı

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 5

Doğal çevre, ne kadar çetin koşullardan oluşuyorsa insan yaşamına olan etkisi ve önemi de o kadar fazla olmaktadır. Bunu Hakkari’de görmek fazlasıyla mümkündür. Öyle ki doğa, Hakkari’lilerin dokuduğu kilimlere ve inanışlarına kadar işlemiştir. Kilimlerinde kullandıkları motiflerin çoğuna coğrafi unsurlar sirayet etmiş, bu unsurlar inanışları ve gelenekleriyle bütünleşmiştir. Örneğin: akrep motifine kötülüğe karşı koruyucu, Sarya’nın gülüne analık ve doğurganlık, koçboynuzuna güç, kurtağzına yiğitlik ve güven, yılan tarağına kuvvet ve ölümsüzlük, yıldıza, sahip olduğu kol sayısına göre mükemmellik, evlilik, gökkuşağı, su yoluna yeniden doğuş, muhabbet kuşuna mutluluk, pıtrağa nazara karşı koruyucu, keçi izine üretkenlik, kedi kulağına nazara karşı tedbir, kelebeğe özgürlük gibi anlamlar yüklenmiştir (www.hakkari.ktb.gov.tr).

Yörede bazı topluluklar sarp dağlık köylerde yaşamakta ve geçimini hayvancılıkla sağlamakta iken bazı topluluklar vadi tabanlarını ve ovaları mesken tutup tarım ile geçinmektedir. Bazıları kendi içine kapanık bir yaşam tarzını benimsemişken bazıları daha aktif sosyal ilişkiler kurmuştur. Ancak 1950’ler den sonra Hakkari’nin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında belirgin değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişim, tarım arazilerinin parçalı ve verimsiz olması, uygulanan bazı politikalar değişimin başlamasına temel oluşturmuştur. Gerek yukarıda anlatılanlar gerekse 1990’lı yıllarda tırmanan çatışma ve şiddet olayları, kırdan kente göç hareketlerinin artmasına yol açmıştır. Gerek çevre ilçelerden gerekse merkeze bağlı köylerden Hakkari kent merkezine ve farklı kentlere yoğun göçler yaşanmış, buna bağlı olarak kırsal nüfusta azalma meydana gelmiş, zaten az olan tarımsal üretim daha da düşmüştür. Endüstriyel faaliyetlerin neredeyse hiç bulunmadığı ilde, insani gelişmişlik endeksi değerleri dibe vurmuş, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü birçok olumsuzluğa yol açtığı gibi eğitim konusunda da fırsat eşitliğini ortadan kaldırmıştır. Ekonomik nedenler yüzünden eğitimi tamamlayamayan çocuk ve gençler ülkenin ‘öteki’ yüzü haline gelmiştir. Sözü edilen olumsuzluk yalnızca Hakkari’de yaşanmamakla birlikte coğrafi şartlar olumlu adımlar atılmasında direnç oluşturmaktadır.

Türkiye genelinde nüfusun her sayımda arttığı düşünüldüğünde, doğum oranının yüksek olduğu Hakkari’de nüfusun zaman zaman azalması yukarıda sözü edilen olumsuzlukların bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 1: Yıllar İtibarıyla Hakkari İl Nüfusu:

yıllar	nüfus	yıllar	nüfus
2000	223.264	2010	251.302
2001	226.676	2011	272.165
2002	229.839	2012	279.982
2003	232.966	2013	273.041
2004	236.234	2014	276.287
2005	239.606	2015	278.775
2006	243.055	2016	267.813
2007	246.469	2017	275.761
2008	258.590	2018	286.470
2009	256.761	2019	280.991

(Kaynak: TÜİK,2019)

Herkes İçin Coğrafya

SAYI: 5

Tablo 2: Seçilmiş yıllarda il nüfusunun kırsal ve kente göre dağılımı:

Yıl	Toplam Nüfus (kişi)	Kent Nüfusu (kişi – oran)	Kırsal Nüfusu (kişi – oran)
1965	83937	14132 (%17)	69805 (%83)
2000	236581	139455 (%59)	97126 (%41)
2014	276287	150000 (%54)	127092 (%46)
2019	280991	165140 (%59)	115851 (%41)

(Kaynak: Hakkari İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

TÜİK 2019 yılı verilerine göre Hakkari il nüfusunun ilçelere göre dağılımı ise;

Yüksekova: 118915

Merkez: 78672

Şemdinli: 43886

Derecik: 23377

Çukurca: 16141 şeklindedir.

Sonuç olarak, Hakkari gibi renkli, kendine özgü gelenekleri ve kültürel dokusu olan bir yerin bu sahip olduğu özellikleri koruması önem taşımaktadır. Ancak göçlerin durması ve refah düzeyinin yükselmesi noktasında Türkiye'deki birçok kentte olduğu gibi sosyo ekonomik sorunların giderilmesi gerekliliği kaçınılmazdır. Yöre, eşsiz fiziki ve beşeri özelliklere sahiptir ve bu özellikler birer turizm potansiyeli olarak harekete geçirilebilir.

Kaynaklar:

Fotoğraflar: Arafat ATA

Google

<https://earth.google.com/web/@37.36989229,44.2757193,2893.54221036a,159163.99989646d,35y,0h,0t,0r>

Hakkari İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü

<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159074/yeryuzu-sekilleri.html>

<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-160244/hakkari-ilinde-nufus.html>

KİZİROĞLU, A . "Türkiye'nin Nüfus Değişimine Göre İl Bazında Kentleşmesine Bir Bakış (1965-2014)". Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi 9 (2017): 153-183

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/31387/343464>

Türkiye İstatistik Kurumu

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

wikipedia

https://tr.wikipedia.org/wiki/Uludoruk_Buzulu

geoCED

www.geoced.org

Coğrafya Eğitimi Derneği

www.tceder.org